

**Madas Edit – Monok István: A könyvkultúra Magyarországon
(A kezdetektől 1730-ig)**

Balassi kiadó, Budapest, 1998, 183 l.

Globalizálódó világunkban nemcsak a saját múltunk iránt megnyilvánuló nosztalgikus lelkesedés, hanem sokkal inkább a magyar kultúra valós értékeinek újragondolása vezeti a ma kutatóját, aki megpróbál számvetést készíteni a hazai művelődés egyik-másik területéről, így például a *könyvkultúráról*.

Ez utóbbi napjainkban különös hangsúlyt kap, hiszen a virtuális kultúra világhálón megjelenő, mindent elsöprő áradata kikezdi a hagyományos értékhozók eddig állandónak hitt állásait. Nem szabad elfeledni, az újdonság varázsa remélhetőleg csak pillanatnyi, s előbb-utóbb az egyensúlyi állapot be fog következni. Ez az átmeneti helyzet azonban jelenleg zavarokat idéz elő, mivel arány- és szereptévesztést takar, sok esetben feledésre, mellőzésre ítelve kulturális örökségünk javarészét, ezek „hordozói”. Tudvalevő, hogy a számítógépek ismerete, a hardverek, szoftverek világa csak egy sajátos *eszköz és nem cél* az ismeretszerzésben, a tudomány művelésben. Jelenleg egy fetisizálódó komputer-korszak kiteljesedésének vagyunk tanúi, amely kizárólagosságra tör. A fejlődés pusztá tényét elfogadva, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy kultúránk egyik pillére még hosszú ideig az *írott szó, a nyomtatott betű* marad, vagyis a *könyvek világa*.

A megváltozott körülmények, a modern kor kihívásai napjaink hagyományos kultúrájának értékhozóihoz vonzó kutatóit az eddig megtett út újfent értékelésére, a hiányok pótlására készítetik. Mindez nemcsak világtendencia, hanem egyúttal a *magyar könyvkultúra* iránti köteleesség is, mert pl. a magyar középkori és kora újkori írásbeliség, az olvasás, a könyvtárak és a könyvek használatának történeti vizsgálatában a hazai kutatás lépéshátrányban van.

„A könyvtárak régi könyvállományának feltárása igényli a szakembereket, első-

sorban olyan *könyvtárosokat*, akik *kutatóként* is megállják a helyüket. Az országban több *felsőoktatási intézetben* is elindult a régi könyvekkel és kéziratokkal foglalkozni tudó szakemberek képzése. Ez a képzés azonban sok *új tankönyvet, oktatási segédanyagként* is használható kiadványt igényel...” — fogalmazódik meg a kötet közreadásának elsődleges céljaként az előszóban. De ugyanígy a művelt *nagyközönség* számára is közelebb kívánja hozni múltunk egy szegmensét, az írásbeliség ilyen-olyan területének történetét, s egyúttal *inspiratív* kiadványként is értelmezhető, mivel ösztönözni szeretné a hazai kutatást a meglévő hiátusok fölszámolására, így pl. a *könyvdíszítés, a könyvillusztráció és a könyvkötés* mind teljesebb hazai történetének megírására. De ugyanígy hiányzik a *levéltárak* korai századokra vonatkozó története is.

A szerzőpáros időhatárookra szorítkozó fejezetei közé beékelődik *Csapodi Csaba: A reneszánsz könyvkultúra c. tanulmánya*, amely eredetileg a *Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet*. Bp., 1987. című kötetben jelent meg a Gondolat Kiadónál.

Madas Edit 1000–1526 között vizsgálja az írás-, könyv-, könyvtárhasználatot a középkori Magyarországon. E korszak elsődleges forrásai a fennmaradt *kódexek s töredékek, nyomtatványok, könyvjegyzékek, használói glosszák és olvasói megjegyzések*. Kitér a szerző a kódextól a nyomtatott könyvig megtett útra, a könyvek beszerzési módjaira, tárolásukra, nyilvántartásukra. Egy nagy fejezet taglalja a középkori magyar könyvtárhasználatot, közte a könyvkultúra kezdeteit, az egyes szerzetesi könyvtárakat, elsősorban a bencésekét. További témakörök az írás és könyv szerepének növekedése a 13–15. század között, s olvashatunk az első anyanyelvi

olvasmányokról, a káptalani könyvtárakról és a káptalani iskolák szerepéről, melyek a középfokú oktatás intézményei, egyúttal a világ felé való nyitás értelmiségi képzésének szinterei is.

A magyar nyelvű *kódexirodalom* fölvi-rágása a 15. század második felétől indult meg, amely kizárólag a vallásos elmélyülést, a lelki épülést szolgálja. Az anyanyelvi klostori könyvkultúra bővülése mögött a monasztikus rendek reformja és a ferences, domonkos rend térhódítása húzódik. Főként prédikációk, imádságok, elmélkedések, szentírási részletek a témái a korszak nyelvelmé-kódexeinek. De köztük nem ritka a regulafordítás, sőt az éves liturgia leírása sem.

Csapodi Csaba a reneszánsz könyvkultúrát tekinti át, szót ejtve *Vitéz János* könyvtáráról, *Janus Pannonius* szellemi forrásairól. Bővebben tesz említést a *Bibliotheca Corvinianaról*, hasonlóan a humanista főpapi könyvtárakról, valamint a világi humanisták könyveiről.

Monok István nagyívű áttekintést ad az 1526–1730 közötti időszak könyvkultúrájáról, olvasási szokásairól az egész *Kárpát-medencét* illetően. A szerző kiemeli „... az elmúlt 20–30 év magyar művelődéstörténeti kutatásai meggyőzően bizonyították azt is, hogy a Bibliotheca Corviniana és általában a Mátyás-kori kulturális élet ... nem előzmények nélküli, és nem is tűnik el olyan mértékben, ahogy azt Magyarország 16. századi története indokolhatná.” Ezt támasztják alá az 1983 óta megjelenő forráskiadványok. Noha a feldolgozás a 16–17. századra összpontosít, kitekint a 18. századra is, hiszen a török kiűzését követően, az államélet újjászerveződése, az intézményrendszer átalakulása a század közepére fejeződik be. Monok István a feldolgozás módszerét illetően megjegyzi: „... célszerűbb a pusztán *könyvtártörténeti* szempontok helyett az ennél lényegesen összetettebb *olvasmánytörténet* nézőpontját választani...”

Mohácsot követően a művelődés hazai rendszere alapvetően megváltozott. *Buda* után *Gyulafehérvár* veszi át a szerepét az

1658. évi tatárbetörésig. A központi udvarok megszűnése után az egyes országrészek főnemessége vállalta magára a művelődésszervezés egyes feladatait, s köztük a magyar könyvtárügyet. Hiszen az erdélyi fejedelmi könyvtár mellett, a főúri gyűjtemények szintén *intézményi könyvtárakként* működtek. A török jelenléte, a *protestantizmus* térhódítása, a művelődés rendszerének kiépítése, a *rekatolizáció* fölerősödése, mind-mind nyomot hagyott a korszak könyvkultúráján.

Mátyás király budai könyvgyűjteménye, az 1526-t követő sorsa, minden igyekezet ellenére sem teljesen föltárt terület, vagyis nem készült még el a híres könyvtár 16–18. századi könyvszete. A *gyulafehérvári fejedelmi gyűjtemény* hasonló sorsra jutott, mint a budai, 1658 után. Csak egy része menekült meg, s Nagyszébenben talált otthonra.

A városi és világi könyvtárak nem a mai értelemben vett nyilvános könyvtárak, hiszen történetük még a jóval előttünk járó Nyugat-Európában is csak a 18. század közepétől datálható. A felsőfokú oktatási intézmények könyvtárai közül kiemelhetjük a *kolozsvári jezsuita* egyetem könyvállományát. A *nagyszombati egyetem* 1690. évi állományrevíziója közel 6000 kötetről tesz említést. A középfokú oktatási intézmények közül a katolikus illetőségűek könyvtárait egyelőre nem ismerjük. Az *evangélikus* líceumi könyvtárak közül kitűnik a brassói és a soproni. A *református kollégiumi könyvtárak* története jól dokumentált, lásd, Debrecen, Sárospatak. A kolozsvári *unitárius* kollégium könyvtára is a kortárs európai szellemi áramlatok naprakész gyűjteményét mutatja.

A tárgyalt korszakban a királyi Magyarország jó része *protestáns* többségű volt. A katolikus egyházhoz tartozó gyűjtemények helyzete csak a török kiűzése után rendeződött. A *püspöki könyvtárak* jó része a 18. század második felében jött létre. A középkori káptalanok s szerzetesrendi hiteleshelyek könyvállományáról nem maradtak fenn jegyzékek. Az egyes szerzetesrendek gyűjteményeiről viszonylag bő forrással rendelkezünk. E körből kiemelkedik a *bencés rend*,

főleg *Pannonhalma*. A *ciszterek*, *pálosok*, *premonstreiek*, *karthauziak*, *domonkosok* rendházi könyvtárai jórészt elpusztultak. Külön szerep illeti meg a *piaristákat*, *jezsuitákat* és a *ferenceseket*, melyek vezető szerepet vállaltak a katolikus iskolarendszer megteremtésében. *Csiksomlyó*, a Kárpát-medence határán, szellemi központként is működött, könyvészetével szolgálta az egyetemes magyar kultúrát.

A *protestáns könyvtárak* közül megemlítendő a szászvárosi református egyház és iskola könyvtára, a kolozsvári unitárius kollégium gyűjteménye, az eperjesi evangélikus parókia állománya, vagy a nagyszombati református gyülekezet plébániai könyvtára.

A *főúri magánkönyvtárak*, — jelentős számú — *köznemesi gyűjtemények* is a magyar könyvkultúra egyedülálló szinterei (Batthyány-könyvtár, Illésházy István, a Thurzó-család, Istvánffy Miklós, a Zrínyi-család, a Rákóczi-könyvtár, a Nádasdyak, Esterházy Pál gyűjteménye, az Apafi-könyvtár, stb.). A 16. századi magánkönyvtárak között különleges helyet foglal el négy gyűjtemény, melyek tulajdonosai származásuk vagy tevékenységük révén kötődtek az országhoz és a korabeli tudomány világában jeleskedtek: *Hans Dernschwam*, *Zsámboky János*, *Dudith András*, *Giovanni Michaele Bruto*. De említethetők még a katolikus főpapok bib-

liotékáit is (Oláh Miklós, Telegdy Miklós, Mossóczi Zakariás, Forgách Ferenc stb.) és az egyes protestáns lelkészek magánkönyvtárait.

A szerző foglalkozik még a polgárság olvasmányával, az olvasmányok nyelvi megoszlásával, egyúttal a könyvgyűjtők, vagy(is) csak olvasók szokásaival. *Monok István* összegzőként ez utóbbiról a következőket állapítja meg: „...Magyarország akkori társadalmi rétegei, továbbá egyes földrajzi egységei nem tudták egységesen követni azokat a változásokat, amelyek a korszak nyugat-európai országaiban lezajlottak. Az olvasmányok, illetve a könyvtárak anyaga az arisztokrácia egyes családjai kivételével részben elavult, részben csak lassan tudta követni az európai könyvpiac kínálatát. A magyar anyanyelvű polgárság, a kis- és köznemesi réteg olvasottságára e jelenség fokozottan érvényes.”

Egy régen várt sorozat első darabját veheti kezébe a *kutató*, az *oktató* és az *olvasó*. Mindaz, aki érdeklődik gazdag múltunk iránt, a magyar könyvkultúra — európai mércével mérve is — gazdag hagyományai-ban kíván elmélyedni.

A kötet óriási érdeme, hogy fejezetenként bő irodalomjegyzéket közöl.

Surányi Béla

Entz Géza: Erdély építésze a 11–13. században

Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1994, 260 l.

57 kép, 2 térkép melléklet

Entz Géza: Erdély építésze a 14–16. században

Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1996, 684 l.

397 kép, 7 térkép melléklet

Habent sua fata libelli — azaz a könyveknek megvan a maguk sorsa — állítja a régi mondás. S talán még inkább igaz ez a kijelentés a kéziratokra. Hiszen a nyomtatott könyv esetében — bár a 20. század erőszak-politikája erre is tud szomorú példát szolgáltatni —

mégis meglehetősen ritkán lehet megakadályozni, hogy példányai eljussanak az olvasóhoz s ezáltal közkinccsé váljanak. Az egyetlen, vagy alig néhány példányban hozzáférhető kézirat sorsát viszont sokszor a szerzőtől független körülmények határozzák meg.